

Dr. Marijan Sivrić,
MIGRACIJE IZ HERCEGOVINE NA
DUBROVAČKO PODRUČJE (1667.-1808.),
HUMSKI ZBORNIK - VI,
Biskupski ordinarijat Mostar i Državni arhiv u Dubrovniku
S promocije u Mostaru svibnja 2004.

1. Opći podaci o knjizi

Knjiga je pisana u 528 stranica s 12 poglavlja (uključujući predgovor, uvodni dio, sažetak, bibliografiju, recenzije i kazala). Bibliografija sadrži arhivske izvore i literaturu. Prikaz literature sadrži osvrt na literaturu i popis literature citirane na 11 stranica formata knjige.

Kazala u knjizi sastoje se od kazala mjesta i zemljopisnih pojmova, kazala rodova te kazala osobnih imena, ukupno 14 stranica formata knjige.

Temeljni sadržaj knjige obuhvaća migracije s hercegovačkog područja u Republiku, od potresa 1667. do pada Republike 1808. god. Sadržajno obuhvaća analizu uzroka, analizu migracijskog potencijala i detaljniji prikaz migracijskog potencijala.

2. Prikaz knjige

Poslije predgovora i uvodnog dijela, u 3. i 4. poglavlju detaljno se, činjenično i znanstveno obrađuju ključni pojmovi vezani uz migracije; to su prilike koje vladaju i uzroci migracija. Od 4. do 8. poglavlja opisuje se migracijski potencijal s aspekta njihova zanimanja, uključivanja u bratovštine (antonini i lazarini), te običaja koje sa sobom donose. U 8. poglavlju daje se pregled hercegovačkih rodova te vrlo vrijedan prikaz doseljavanja nekatolika u Dubrovnik, jer je njihova sudbina bila unekoliko različita od sudbine katolika. Poglavlja 9.-12. uobičajena su završna knjiška infrastruktura, od sažetka do kazala, koja pomaže lakšem i bržem snalaženju

čitatelja. Ovakva infrastruktura je važnija ako knjiga poprma formu *priručnika migracija*, koji se više puta ciljano otvara da se pronade neki pojam, događaj, osoba ili rod.

Jednu činjenicu treba posebno istaći: knjiga je pisana i opremljena u *starom maniru*, što znači da ima ustroj lišen nervoze i trke s vremenom, te pisanja po normi i radi pisanja. Dakle, ona ima ambiciju preživjeti objektivne kritike i postati trajna literarna vrijednost.

Knjiga se može razumijevati na više načina; od čisto znanstvenog, povijesnog do znatiželjnog, svaštarskog i amaterskog zavirivanja u povijesnu građu ili pak znatiželjnog traženja nekog iz svog plemena, ako je moguće među onim slavnijim koji su s krša ušli među zidine Grada. Kada i ako se knjiga pročita, neminovno ona postaje *priručnikom migracija*, koja se često ili barem pokatkad vadi iz pomodarske police, gdje je, usput rečeno, lako može zamijeniti i neka druga, jednako velika i jednako ukusno uređena. Knjiga postaje kakvim *tehničkim priručnikom migracija* za kojim se često poteže, pa prema tome nije riječ o nečem što se pročita i ostavi.

Upravo radi toga vrlo je važno opredjeljenje čitatelja kako pristupiti ovoj knjizi i kako razumjeti njezin sadržaj. Naravno da će to svatko učiniti na svoj način pa će knjiga za jedne biti zanimljivo štivo, drugima ona će zadovoljiti znatiželju svojstvenu svakom čovjeku kada su njegovi korijeni u pitanju (korijenima se čovjek neminovno vraća kada proživi određeni vijek u kome ga ti isti korijeni nerviraju), a nekima će biti vrlo dobra, znanstveno utemeljena analiza te dokument trajne vrijednosti. Dio kupaca ove knjige mnogo će praktičnije postupiti; uresiti će svoju, tek kupljenu vitrinu očekujući kakvog znatiželjnog i zavidljivog gosta komu konačno treba pokazati tko je tko ili čija je pomodarska vitrina ljepše uređena.

Knjiga se, zbog specifičnog sadržaja, može mirno doživjeti svojevrsnim spremnikom racionalno poslanih informacija o migracijama u Grad, zapravo o individualnim rješenjima kamenjarove životne zagonetke i njegove vječne zadaće *prometnuti se u životu*. To je iskonska, nutarnja potreba čovjeka na kamenu, otkako je on, moćni kamen, izvirio ispod tankog zemljanog pokrova i postao litica i škrip, vječno suh i žedan. Taj neodoljivi zov Grada sličan je sudbini riblje mlađi koju majka na svijet donese izvan mora, a on čim se pokrene, vodeći se nekim nutarnjim zovom, pojuri svom moru. Tako je i kamenjar, čim su se zidine Grada bar malo otvorile, pojurio u njega.

Sljedeća slika bi mogla pomoći da se migracijski procesi prema Gradu bolje razumiju u političkom i nacionalnom pogledu. Znano je što se događa ako se iz posude s vodom zahvati malo tekućine. Munjevito,

voda istog lonca popuni rupu načinjenu uzimanjem. To dakle učini voda istog lonca, ne nekog susjednog. Ako se voda uzela rijeci, rijeka će podmiriti račun, ili pak ako se uzela zdencu, on će podmiriti račun i uvijek tako. Ovakva slika o migracijama u knjizi nije izrečena, već se sluti i nameće se čitatelju. Autor, pak, gotovo i ne da naslutiti što on o tome misli; on ostaje dosljedno odan pronalasku, "pročišćavanju" i slaganju informacija u svoje skladište, ili kako to zovemo, knjigu. Komentari su mu kratki i jasni, uzdržani i uvijek na strani sigurnosti. Ali, zato su asocijacije čitatelja *bujnije, nametljivije i izazovnije*.

Migracije opisane u knjizi pokazale su *kom loncu koje vode pripadaju*. Kada je ovo ili ono uzelo ljudski potencijal Gradu, zaleđe se u njega slilo do popune. Tako su te migracije neosporno pokazale tko je komu pripadao, poput ranije slike lonca s vodom. Vrlo jasno se oslikao prostor koga nastanjuju oni koji se smatraju, u svakom pogledu, bliskima pa makar jedan od njih živio u zaleđu, na kamenjaru, a drugi usred Grada. To je važno naglasiti, jer je s Dubrovnikom bilo i bit će drugačijih sporova i povijesnih tvrdnji.

Ma što se u Gradu dogodilo, poput nesretnog ali, na žalost, uvijek mogućeg zemljotresa iz 1667. god., požara ili epidemije, okolina reagira i podmiri račun u migracijskom potencijalu. Otuda migracije koje je opisao dr. Marijan Sivrić zapravo ocrtavaju konture naroda, jer je upravo on, *narod* podmirio račun, poput vode u zdencu.

Ipak, za razumijevanje migracija i ove knjige uopće, čini se potrebnim baciti pogled na nešto raniji period u odnosu na onaj koji knjiga obrađuje, te uočiti značenje Grada ne samo za uski morski pojas kome i on pripada, nego mnogo dublje u kontinent. Zašto je to potrebno? Povijest svakog naroda poput je oblaka na nebu. Tamo se sve dramatično mijenja, iz časa u čas, makar se to nama ispod njih tako ne činilo. Svaki čas se pojavi kakav centar oko koga se zavrtje oblaci, zahuču vjetrovi, zametne grad, kiša ili snijeg. Takva je i ljudska povijest. Grad ili Dubrovnik, kako hoćete, bio je dugo vremena (a i danas jest) takav centar oko koga se zavrtjela povijest naroda kome je i sam pripadao, sve duboko do u kontinent.

Prisjetimo se: 14. 3. 1403. prvi se put spominju Deževice u srednjoj Bosni kao dubrovačka carina. Most u Mostaru, onaj prije Starog, građen je suvremeno poput današnjih, opet pod utjecajem Dubrovnika. Mora se priznati da je prostor Hercegovine, makar u to vrijeme nije bio goli krš i bio je prekriven vrijednim šumama, više korišten kao prostor preko koga prelaze vrijedne robe na putu za Grad ili iz njega, ili je s tog prostora u Grad pristizala zdrava i bistra radna snaga. Na prostor Bosne

Srebrene pristizu mnogi narodi ili pustolovi, zanatlije i znatizeljnici koji su čuli za njezina bogatstva. Na tom prostoru su i moćni Rimljani punili ispražnjene blagajne. Ipak, čini se kako se ovaj prostor i u gospodarskom i kulturnom smislu najjače zavrtio oko Grada i njegove sudbine.

Jedna je činjenica konstanta u razvoju Bosne do dolaska Turaka ali i mnogo poslije toga. To je zrela i odgovorna proizvodnja metala i drugih vrijednih roba; prednjači srebro i zlato. Takva disciplinirana proizvodnja značila je i kulturno uzdizanje i pismenost po čemu se ovaj prostor razlikovao od drugih. Relativno blagostanje temeljeno je na vrijednim robama od metala koje su išle u Grad, ali je Dubrovnik, svojim kulturnim utjecajem, gospodarskoj zrelosti Bosne podario onu duhovnu puninu koja ga je činila posebnim i prepoznatljivim, što su i Turci priznali prihvaćajući njihovo običajno pravo i štiteći ga.

Važna pitanja u proučavanju migracija jesu: Tko dolazi u Grad? Zašto i što biva s njim i njegovim potomstvom? Dolaze, čitamo iz knjige, oni koje dovode na tržnicu kao roblje, ali su to najčešće ipak obrtnici i sitne zanatlije. Dakle, oni za kojima je Grad imao potrebu. Manje dolazi plemstvo i duhovna lica, osim kada je to politički i gospodarski interes gradske vlasti. Migracije u Grad bile su selektivne a ne masovne; useljavalo se ono što mu je trebalo. Kako je ono što je Gradu trebalo, njegovu zaleđu trebalo je deset puta više, migracije su slabile zaleđe a jačale Grad, što je nalik onom što se i danas događa. Ipak, i zaleđe je imalo neke koristi od njih i u kulturnom i gospodarskom smislu. Rodbinske veze se nisu mogle, tek tako, prekinuti pa je bilo neke koristi od njih onima koji su na grudi ostajali. I to i u materijalnom i duhovnom pogledu.

Međutim, najzanimljiviji dio knjige, barem sa znanstvenog aspekta, jest duboka analiza uzroka migracija prema Gradu, posebno onih koje dolaze iz Hercegovine. Uzroci migracija su najbolja moguća slika toga vremena, njegovih političkih, ekonomskih i socijalnih prilika. Migracije su samo posljedica iz kojih se iščitavaju uzroci i prilike. Autor knjige cijelo vrijeme ostaje samo znanstvenik i istraživač, i to u najstrožijem smislu te riječi, kloneći se, ne samo slobodnih i slabo utemeljenih zaključaka, već i onih koji bi graničili s tim pojmom. Međutim, zaključci su neminovni a njihova jasnoća i nametljivost proporcionalni autorovoj uzdržljivosti. Energija koju je autor potrošio na "čistoću" i istinitost informacija, pretvorila se u snagu zaključka i njegovu uvjerljivost.

U mirna vremena, ponuda migracijskog potencijala bila je ispred potražnje. Sve se mijenjalo u vremenima unutar gradskih kriza i nedaća, posebice haranja epidemija, većih požara, ratova i potresa. Demografski podtlak, koji se tim prigodama javljao, otvarao je širom gradska vrata i

priliv migracijskog potencijala bio je manje kontroliran i više stihijski. To je trajalo do popune praznine a potom sve po starom.

Gradska vrata u svemu su se ponašala poput ventila u suvremenom numeričkom ili fizikalnom modelu. Podtlak ih je otvarao ali i zatvarao. Jedini kriterij je bio i ostao *unutargraski podtlak* i to sve imalo je samo malo veze s prilikama izvan zidina, u prostoru gdje se generirao migracijski potencijal. Te prilike su utjecale samo na stvaranje migracijskog potencijala, odnosno ponude, koja, usput budi rečeno, nikada nije manjkala ali je potražnja bila isključivo meritorna kada i koliko će se gradska vrata i zaista otvoriti.

Kao i danas ili kao i uvijek, sve što se potražuje, postaje i roba s cijenom. Tako se moglo doći u Grad i mimo zakona ponude i potražnje, ali po posebnoj cijeni ili pak nagovorom, ako je riječ o smrtniku ali moćniku izvan zidina koji bi mogao, svojim položajem ili utjecajem, valjati Gradu.

Međutim, između donatora koji nudi sebe Gradu i primaoca koji određuje kada i kako se ulazi, postoji neka skrivena, neizrečena veza. Ma koliko su njihovi odnosi u knjizi predstavljeni procesom uzročno posljedične naravi, odnosno fizikalno mehanizirani, čitatelj ostaje pod dojmom neke skrivene ali ipak duboko emotivne pozadine, prekrivene debelim talogom birokratske ozbiljnosti grada koji je tako dugo svoju sigurnost temeljio na diplomatskoj vještini i sirovoj moći novca. Takva pozicija je nužno bila bolno ovisna o grijehu Grada i neugasivoj požudi neprijatelja. Ako samo jedan od ova dva nesretna uvjeta nije bio ispunjen, sigurnost cijele Republike je postajala upitna. Ostajalo je premalo prostora za čisti, ljudski osjećaj među ljudima a posebice prema onima koje nevolja dovodi na kapiju Grada.

Mnogi stanovnici dubrovačkog zaleđa, posebno Popova, bili su politički i na druge načine angažirani od Mletaka i kasnije Beča, u njihovim vječitim ali prevrtljivim ratnim pohodima. Često su zbog toga morali definitivno napustiti svoju zemlju bježeći prema Gradu ili u drugom smjeru, jer je ratna sreća okretala leđa partneru. Ili je partner jednostavno sklopio mir pa našeg čovjeka, tradicionalno odanog, više jednostavno nije trebao te ga je žrtvovao tom miru. U takvom prikazu povijesnih činjenica iščitavamo, ne samo tadašnju sudbinu običnog čovjeka hercegovačkog krša, već njegovu permanentnu sudbinu, jer bi se slična konstatacija mogla izreći za svako političko vrijeme kod nas.

Pitamo se koliko je običan čovjek mogao istinski razumjeti takve političke bure a koliko je zapravo bio samo naivna i dobro isplanirana žrtva nošena hirovitim vjetrovima politike i interesima moćnika. Što je

više bio odan i iskren stranom gospodar, vjerujući da će mu upravo on donijeti boljitak, čovjek našeg kamenjara je utoliko više postajao žrtvom. Ako takvu žrtvu sreća nije potpuno napustila, bijegom i protiv svoje volje, spašavao se u Gradu, krijući svoj identitet kada i ako je to bilo potrebno. Jer, tko zna kakvi bi ga interesi i vihuri sudbine opet mogli isporučiti krvniku od koga je jedva pobjegao.

Što su zapravo bili poticaji migracijama? Autor ih znanstveno dijeli na opće i posebne te slučajne. Slobodnijom interpretacijom činjenica iznesenih u knjizi, lišenom znanstvene strogoće i stege, zaključuje se kako je zapravo uzrokom migracija bilo ama baš sve: i rat i mir, i dogovori između tadašnjih velikih sila na ovom prostoru Turske i Mletačke, i nedogovori. Pa čak uskoci i hajduci; zapravo bili su itekako uzrokom. Tako ćemo danas u kolektivnom sjećanju Popovaca i Hrašnjana o njima čuti isto što i o turskim zulumima i komitskim upadima. Svi su upadali u taj trokut, *vječiti civilizacijski međuprostor i pravni vakuum*, pljačkali i odnosili sve do čega su dolazili. A također razložno i bezrazložno ubijali.

Autor se stalno dotiče procesa sustavne islamizacije stanovništva u zaleđu Dubrovnika a ti su procesi uvijek bili u paru s pravoslaviziranjem. Uzroci prelascima na drugu vjeru bili su ekonomske i sigurnosne naravi, odnosno želja da se barem nešto spasi u općem kaosu, uključujući i goli ljudski život.

Čini se kako je Katolička Crkva bila slabije organizirana, poglavito u kadrovskom smislu. Primjerice, katolički svećenik susreće djeda od 90 godina bez sakramenata. Međutim, čini se uputnim zapitati se o hegemonijskom karakteru nastojanja da netko prijeđe ili na islam ili na pravoslavlje.

Prelazak pojedinca ili grupe na drugu vjeru redovito je izazivalo pozornost mnogo veću od one koju bismo očekivali. Čini se i najveću moguću koju je mali čovjek uopće mogao izazvati. Koji su uzroci tome? Primjerice, smrt, pa i ona najnasilnija, ticala se odgovornih mnogo manje od prelaska na drugu vjeru. Očito da je riječ o skrivenim apetitima onih koji su taj prostor mjerkali, dijelili, isti narod među sobom zavađali, riječju: navodili vodu na svoj mlin. Porazno je to da je hrvatski narod, bolje reći njegovo političko vodstvo bilo neusporedivo manje osjetljivo na takve pojave od druga dva naroda i njihovih vođa.

Ta kobna činjenica pojačavala je apetite druga dva naroda, što se uvijek očitivalo u povećanju razine njihove kolektivne osjetljivosti i namjernog stvaranja privida kako su uvijek napadnuti i kako je svaki prostor njihov, samo ga je neprijatelj oteo ili je stanovništvo preveo na tuđu, latinsku vjeru.

Zaključak

Knjiga se bavi donatorom (davaocem) migracijskog ljudskog potencijala i njegovim primateljem, odnosima između njih i uzrocima koji takve migracije izazivaju i potiču. Analizirane su migracije s hercegovačkog područja u Republiku, od potresa 1667. do pada Republike 1808. god.

Mogli bismo čitav proces modelirati u zadanim povijesnim okvirima, poznavanjem uvjeta koji vladaju kod davaoca i primaoca. Kako su ti uvjeti kroz cijelu povijest bili specifični (Republika svjetske reputacije i kaotična feudalna provincija s konstantnom burnom i običnom čovjeku nesklonom povijesti) i čitav promatrani proces migracija je specifičan i posebno zanimljiv.

Migracije su posljedica povijesnih realnosti, odnosno povijesne realnosti se zrcale u njima. Riječ je o uzroku i posljedicama. Knjiga je pružila objektivnu, realnu i matematički preciznu sliku migracija tog dalekog doba. To je prava šansa iznova i dublje suditi o političkim, gospodarskim i socijalnim prilikama toga vremena i prostora. Slično je, primjerice, u matematici s dvije zavisne nepoznate. Kada se riješi jedna, moguće je izračunati i drugu.

U biti, riječ je o tome kako zaostalo dubrovačko zaleđe, u migracijskom smislu, reagira prema unutarnjim gibanjima u Republici koja povremeno otvara kapije na svojim gospodskim zidinama, kada se unutra pojavi demografski podtlak iz bilo kojeg razloga (primjerice potres, požar, epidemije, ratovi i slično) ili kada se javi potreba za kakvim kadrom. Moćnici toga doba mogli su i na druge načine ući u grad; njih je često valjalo potkupiti i iskoristiti njihov utjecaj. Roblje je stizalo u Grad preko tržnice, kao i druga potrošna, ali za život čestita čovjeka potrebna roba. I uza sve, čestit čovjek je ostajao čestit čovjek a rob rob.

U tim procesima mi danas iščitavamo jednu za nas nadasve bitnu činjenicu. Cijelo vrijeme migracija i Dubrovnik i njegovo zaleđe, migracijski donator, jedno je biće u nacionalnom i kulturnom smislu. Samo se tako može protumačiti da se svaki nutarnji drhtaj Republike iščitava u intenzitetu i kakvoći migracijskih tokova ali isto tako svaka promjena u političkim i ekonomskim prilikama donatora odražava se na te iste tokove. Istina, glavnu riječ, a često i jedinu, imaju prilike unutar Grada; one formiraju potražnju, ono što je ustvari i bitno, dok je ponuda bila gotovo uvijek osigurana. Potražnja je bila ćudljiva, nepredvidiva i vrlo promjenjiva. Ponuda je bila konstantna i vrlo bogata. Praktično, sve što je valjalo na prostoru donatora, nudilo se Gradu.

Prilike u kojima je živio donator migracijskog potencijala bile su permanentno poticajne za migracije: rat i mir jednako, dogovori i nedogovori tadašnjih velikih sila, velika i malo manja oskudica, haranje turskih i uskočkih četa i slično. Po tome su ove migracije specifične. Ako ste stekli kakvo bogatstvo, bježalo se u Grad da se i zadrži. Ako ništa niste stekli, išlo se u Grad trbuhom za kruhom. Svi putovi toga doba vodili su u Grad.

Povijest tijekom dugih stoljeća nikako nije mogla smisliti, u svojoj stohastično-determinističkoj kuhinji, barem jedan obrok koji bi umanjio migracijske apetite i ostavio viđenije i uspješnije ljude na rodnom tlu. Poput današnjice, oni su odlazili u bolji svijet i otuda se povremeno vrlo zabrinuto javljali rodnoj grudi, bojeći se da će ona potpuno opustjeti. Kao da su ispravno slutili ono što se danas zaista i dogodilo.

Tako se hrvatsko nacionalno biće topilo i topi poput snijega na planini: tamo gdje je samo pokrio tlo, nestao je, na mjestima zupuha ostala ga je krpica da još neko vrijeme kopni. Zapravo, na kompaktnijem nacionalnom području Hrvat se nešto žilavije opirao nestajanju i tako dulje preživio, odnosno produljio svoju agoniju.

Knjiga nije samo za čitanje. Ona je i priručnik za kojim ćemo zasigurno pokatkad posezati. Pisana je tako da može zadovoljiti profinjen ukus vrhunskog znanstvenika ali i običnog čovjeka, koji u knjizi traži svog davnog rođaka na putu za Republiku.

Zapravo, pisana je na način da se čitatelju čini kako je odnekud sve ranije znao, samo se ne može sjetiti otkud. Takav naš osjećaj rezultat je jasnoće, jednostavnosti i preciznosti stila iskusnog autora, više nego što smo o tome nešto zaista ranije i znali.

Misao koja se neminovno nameće kada se korice knjige zatvore jest: povijest je zaista naša učiteljica! Jer, današnje migracije su samo kopije ovih starih, a sva je prilika da se u temeljnom modelu gotovo ništa važnijeg nije ni promijenilo.

Knjiga se čitateljstvu može preporučiti kao najobjektivniji i činjeničan udžbenik migracija, napisan u zadnje vrijeme, koga čovjek može čitati u rasponu zadovoljenja opće znatiželje, potrage za vlastitim korijenima do dubokog znanstvenog pogleda u zanimljivo i za Hrvate Hercegovine važno povijesno vrijeme. Utoliko važnije, ukoliko su davno započeti procesi vječitog odlaska s očeva praga u bijeli svijet prisutni i danas s ponešto izmijenjenim intenzitetima i smjerovima, ali sa zadržanim temeljnim odnosima u modelu zbivanja.

Dr. Pero Marijanović